

Lexikon der regionalen Literaturgeschichte des Mittelalters: Ungarn und Rumänien

Sorozatszerkesztő Christoph FASBENDER, Hg. Cora DIETL, Anna-Lena LIEBERMANN, Mitarbeiter Mary-Jane WÜRKER, BALOGH F. András (Berlin–Boston: De Gruyter, 2015), 292 l.

2015-ben jelent meg a *Lexikon der regionalen Literaturgeschichte des Mittelalters* 15 kötetre tervezett sorozatának első, a mai Magyarország és Románia területét feldolgozó kötete. A megjelenés óta eltelt időmennyiség ellenére a könyv idehaza kevésbé ismert.

A felhasználói tapasztalatot legalapvetőbben meghatározó szerkesztési elv szerint az adatokat földrajzi egységekhez – településekhez – rendelték hozzá, és a szócikkeket az egyes településekhez köthető irodalmi adatok alkotják, a települések német neve szerinti ABC-rendben. Ez a gyakorlat a magyar irodalomtörténetírásban szokatlan, s a németben is indoklásra szorul, de nem feltétlen elvetendő, hiszen a kronologikus vagy tematikus alapú rendezés könnyen magával hozná a jelenkorban nem pártolt teleologikus narratívák valamely válfaját, a merev kronológia ráadásul elszakítana egymással kapcsolatot tartó adatokat. A földrajzi alapú rendezés ellenben azt sugallja, hogy az egyes településeket tekinthetjük műhelyeknek, ahol a különböző művek hathatnak egymásra, illetve a változó államhatárok problémáját is kikerüli. Amennyiben a kutató célja művek közötti kapcsolatok keresése, vagy egy mű keletkezési szellemi környezetének felderítése, a topográfiai alapú elrendezés megtermékenyítő lehet. A rendszer felületes áttekintésre is kirajzolja a királyi udvarnak, püspökségi és apátsági központoknak, illetve egyes vá-

rosi közösségeknek a kulturális centrum mivoltát.

Irodalomtörténeti adat és szócikk összekapcsolása két esetben lehet problémás: ha az adat nem kapcsolható egyértelműen helyhez, vagy ha egynél több helyhez is kapcsolható. Utóbbira példa Pelbartus de Temesvar életműve, amit kétszer, Buda, illetve Temesvár alatt tárgyal a kötet. Rogerius mester munkássága a *Carmen miserabile* keletkezése miatt Sopron alá került, a *Pray-kódex*ről pedig Boldva címszónál olvashatunk, ezeknél nem biztos, hogy szöveg és helyszín egymáshoz rendelése magától értetődő. És bár elméleti síkon védhető a szerkesztés azzal, hogy dönteni kellett valamelyik település mellett, ha az olvasónak nem azonos az intuíciója a szerkesztőkkel, ezeket a műveket csak a névjegyzék alapján találja meg. Rogerius mester munkásságát könnyen a váradi kanonokságnál vagy Muhinál kereshetné az olvasó, amiben az is megerősíti, hogy a Mohács címszó tárgyalja a mohácsi csata német birodalmi visszhangját, és nem magától értetődő, hogy a *Carmen miserabile* Sopronnal tart erősebb kapcsolatot. A kevés számú megkérdőjelezhető hozzárendelést leszámítva a rendezési elvet a gyakorlat mégis igazolja: az egyes adatok könnyen megtalálhatók, a szócikkek világos és célszerű struktúrát követnek, így a felhasználó pontosan tudhatja, milyen jellegű tudásanyagot hol keressen. A kötet mo-

nográfiként való lineáris olvasása sem teljesen elképzelhetetlen, ettől talán a rövid szócikkek repetitívitása jelent viszsztatartó erőt. Az egyes cikkek általában pontosan annyi információt közölnek, és olyan elrendezésben, amennyi indokoltnak látszik. Forrásokkal bőven ellátott településeknél az intézmények és szerzők előzetesen tisztázott sorrendben követik egymást, és az egyes intézményekhez vagy szerzőkhöz kapcsolódó szócikkek is logikus, jól követhetően besorolt részekre oszlanak a történeti bevezetőtől a további kutatást elősegítő, naprakész, a kiadás évében megjelent opuszokat is tartalmazó bibliográfiáig. A cikkelyek nem építenek előzetes tudásra, hanem az adott tárgyra vonatkozó legalapvetőbb ismeretektől indítanak, különösen a történeti bevezetőkre áll ez, természetesen a lexikon-jelleg, és a nem magyar célközönség indokolja a körültekintést. A főszövegen túli függelékek szintén kiemelés érdemelnek, névmutatóban, forrásjegyzékben, királylistában, helynevek többnyelvű listájában egyszerűen utánkereshetők az adatok, akár kötetben belüli tájékozódásra, akár további kutatás céljára.

A másik alapvető, az előszóban lefektetett szerkesztői célkitűzés szerint a lexikon a német és latin nyelvű szövegekre koncentrál, más – értsd elsősorban magyar – nyelven született szövegek annyiban érdeklik a lexikont, amennyiben hatást gyakoroltak a német vagy latin írásbeliségre. E szempont közlése és megértése nélkül megütközést kelthetne, hogy miért képezhetik a lexikonnak tárgyát bevásárlócédulák és adásvételi szerződések nagy számban, míg a magyar nyelvemlékeket tartalmazó kódexek és a világi irodalom töredékei, a hazai irodalomtörténet és nyelvtörténet kanonikus

szövegei nem. Az Ómagyar Mária-siralomról, Ráskay Leáról vagy a *Szabács viadaláról* például említés sem esik. Így viszont, a szerkesztői célkitűzés ismeretében egy sajátos narratíva bontakozik ki – hiszen a bemutatásra érdemesnek szánt tárgyak kiválogatása, a próza esendőségéből adódóan nem semleges bemutatásuk és az összefüggések felvillantása egy ekkora lexikonban akaratlanul is felvázol egy implicit, ámde többé-kevésbé egységes narratívát a magyarországi írásbeliség első századairól. Nem nevezhetjük magyarországi német vagy latin irodalomtörténetnek ezt a narratívát, hiszen a szerkesztői állásfoglalás ellenére néhány kimagaslóan fontos magyar nyelvű mű a latin nyelvű irodalomba való betagozódás nélkül is kaphatott külön kiemelés, például itt a *Halotti beszéd és könyörgés*. Olyan narratívát kapunk tehát, ami a magyarországi irodalom fejlődésében elvileg semmilyen módon nem tünteti ki a magyar nyelvű irodalmat, és bár a célközönség a nem magyar irodalomtudomány lehetett, a hazai kutatók számára is új gondolatkísérlet, kellemes provokáció lehet ez a beállítás; egyben ablak arra, hogy a nemzetközi irodalomtudomány mit vesz észre, mit tart kiemelendőnek a magyarországi irodalomból.

Am irodalomtörténetinek is csak azzal a kikötéssel nevezhetjük a narratívát, ha abba belefér az önálló irodalomfogalmon túli jogi, egyházi, történeti stb. írásbeliség követése. Ne mentegessük a koncepciót a kortárs kultúratudomány jelszavával, mert ha Werbőczy István és Ernuszt Zsigmond irodalmi szerzőnek minősül törvénykönyve, illetve számadáskönyve miatt, akkor elméleti síkon a korai pozitívizmus célkitűzési valósulnak meg. A beállítás kellőképpen ráirányítja a fi-

gyelmet az önálló irodalom kialakulása előtti fejlődési fokok szükségességére, illetve azok meglétére, még akkor is, ha a végtelen számú végrendeletet, okiratot önmagában nem tartjuk irodalomkritikai szempontból értékelendőnek. Az irodalmi intézményrendszer kialakulásának és az írásos irodalom műfajainak előfeltétele a nem irodalmi és nem fikciós, de nyelvileg jól formált és retorikai eszközökkel banni tudó írásbeliség; aminek szintén előfeltétele, hogy legyen valamilyen írásbeliség: valaki valamit abban a reményben ír le, hogy azt olvasni fogják. A települések szerinti tagolás ebben a kvázi-pozitivistá szemléletben alkalmas lehet arra, hogy az irodalom kialakulásának lépéseit az egyes helyeken mint cseppekben a tengert ábrázolja. Az áttekinthető hosszúságú szócikkek közül legyen példa erre a Martinsberg néven említett Pannonhalma, ahol az alapítólevéltől és az évkönyvtől követhető a fejlődés a könyvtárig.

Méltánytalan egy elviekben teljeségre törekvő lexikonban hiányokat, pontatlanságokat keresni, hiszen ilyen nagy igényű műnél kevés számú hibát gyakorlatilag kivédhetetlennek kell tekinteni. Annyit megjegyezhetünk észrevételként, hogy I. Mátyás udvarának latin nyelven alkotó itáliai írói – jelesül Bonfini, Ransano és Galeotto – és műveik éppenhogy említésre kerülnek a királyi-királynéi udvarról szóló cikkekben, mélyebb bemutatásuk elmarad. Ha olyan, nagy jóindulattal harmadvonalbeli szerzők, mint a szótárszerző Johannes Rotenberg, vagy a csillagász Johannes Tolhopff kaphattak saját szócikket, akkor a lexikon vállalt koncepciója alapján például a *Rerum Hungaricarum Decades* szerzője is megérdemelhetett volna egy mélyebb, elemzőbb bemutatást. Ha már

a hazai kutatás viszonylag friss adatszerű eredményeit sikerült inkorporálni, és a magyar tulajdonnevek helyesírása is kifogástalanul, határon túli művektől némileg szokatlanul pontos (ebben a hazai szócikkíróknak, munkatársaknak lehet szerepe), akkor a kánonalkotásban, a művek fontosságának értékelésében is tekintetbe vehették volna a szerkesztők a hagyományos kánont. Nem feltétlen a magyar irodalomtörténet-írás kánonját kívánom vissza, hiszen az előszó egy indokolható, újszerű és jól körülhatárolt szempontrendszer ad; ám azt a főszöveg nem érvényesíti minden esetben következetesen, néha a szerzők és szerkesztők preferenciái felülírják azt, aminek így például Bonfiniék áldozatul esnek. Jelen írás kereteit meghaladja annak elemzése, mennyire indokolt az a mostohaság, amivel a Kárpátokon túli Románia, a középkori fejedelemségek területei kezeltetnek, ahonnan kizárólag a két fejedelmi székváros érte el az ingerküszöböt, részben a Drakula-mondát meglovagolva.

Túl a fentebb említett szemponton, hogy kézikönyvként adathalászatra könnyen használható, a lexikon legnagyobb erénye, hogy kezelhető méretben képes összegezni a mai Magyarország és Erdély területének irodalomtörténetét a honfoglalástól 1526-ig, és azt egy világnyelven, az egyik legnagyobb presztízsű kiadó gondozásában a nemzetközi kutatói közösség számára elérhetővé tenni. A sorozatelsőségben talán a magyar irodalom németországi népszerűsége is szerepet játszhatott. A német szerkesztők a *Verfasserlexikon* örökségéhez képest határozzák meg a koncepciót, illetve ahhoz képest hivatkoznak *spacial turnre*. A magyar irodalomtörténet-írás már leszámolt a kronologikus rendezés elvével, és elhagyni látszik a

koherens narratívát is (lásd például *A magyar irodalom története* című kézikönyv köteteit); egyelőre kérdés, hogy ezeket a területi alapú rendezés mennyiben tudja helyettesíteni. Erre akkor adhatunk kedvező választ, ha az új adatelrendezési modell képes a kutatás összes elsődleges kérdéseit és válaszait magába foglalni. A jelenlegi kísérlet viszont deklaráltnak nem magyar irodalomtörténet akar lenni, ez nem számonkérhető rajta. Teljességre törekvő (rég) magyar irodalomtörténet és területi elrendezés összeházasítására új kísérletet kellene végezni; annyit legalább már láthatunk, hogy egy ilyen kísérlet elvégezhető.

Mivel a kötet nem alapkutatáson nyugszik, az egyes témák feldolgozottsága egyenesen arányos a lexikon szócik-

keinek kidolgozottságával. Sok kérdésre nem tudnak választ adni a szócikkek, sőt egyes fehér foltokra, melyekről irodalomtudományunk nem tud biztosat mondani, éppen a szokatlan szerkesztésmód mutat rá (a már említett példák közül álljon itt a *Pray-kódex* keletkezésének és korai előfordulásának kérdése). Egyes helyeken a szócikk hossza utal a téma feldolgozottságára: Sopronhoz kapcsolódik az egyik leghosszabb szócikk, amit a város kisebb részt köszönhet irodalmi központ jellegének, nagyobb részt a német polgárság fejlett írásbeliségének, és annak, hogy ez az írásbeliség az 1930-as évektől kezdődően mintaszerűen fel van dolgozva. Ilyen tekintetekben a lexikon összefoglalója és tükre az 1526 előtti korokkal foglalkozó irodalomtudomány állásának.

Görög Dániel

Borsa Gedeon: Újabb könyvtörténeti írások. Megjelent a szerző 95. születésnapja alkalmából

Szerkesztette Szvorényi Róbert, P. Vásárhelyi Judit, Csobán Endre Attila közreműködésével, *A Magyar Könyvszemle és a Mokka-R Egyesület füzetei* 10 (Budapest: Argumentum Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2018), 220 l.

A magyar könyv- és nyomdatörténet doyenjének tudományos bibliográfiája végre hozzáférhetővé vált a most megjelent vékony kötet végén, az összesen 31 oldalnyi felsorolás az 1954 és 2017 között életmű publikációit dokumentálja. A tanulmányok terjedelmesebb része, 188 cikk, négy kötetben jelent meg *Könyvtörténeti írások* címmel 1996 és 2000 közötti, a mostani születésnapot köszöntő kiadvány a 2000 és 2017 között közreadott rövidebb írásokat tartalmazza.

Borsa Gedeon nyugalomba vonulása óta szinte még nagyobb energiával és

szorgalommal kutatta a szakterületének megfelelő problémákat, megvalósítva azt a mondatát, amelyet 2016-ban adott interjújának címéül adott: „Válassz olyan munkát, amit szeretsz, és soha többé nem kell dolgoznod” (*Könyvtári Figyelő*, [2016]: 362–376). Ebben a korszakban készítette el az Osztrák Nemzeti Könyvtár antikva katalógusát 17 kötetben (*Catalogus librorum sedecimo saecula impressorum qui in Bibliotheca Nationali Austriae asservantur. Katalog der Drucke des 16. Jahrhunderts in der Österreichischen Nationalbibliothek*

Wien [Baden-Baden: Koerner, 2007–2017]) és jelentette meg *Andreas Hess* (Budapest: Argumentum–OSZK–MTA BTK ITI, 2013) címmel az első magyarországi könyvnyomtatóról készült monográfiáját.

A születésnapjára ajándékként összeállított kötet Borsa Gedeon hajdani munkatársát és utódát, P. Vásárhelyi Juditot, további a Régi Nyomtatványok Tára (mostani nevén: Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztálya) munkatársait dicséri, és feltehetően nekik köszönhető a névtelenül közreadott bibliográfia is. A most összegyűjtött tizennyolc dolgozat közül hat németül jelent meg, ezeket eredeti megjelenésüknek megfelelően, de magyar tartalmi összefoglalóval adták közre. A kötet túlnyomó részét könyv- és nyomdatörténeti tanulmányok teszik ki, hat dolgozat foglalkozik a több évtizedes tapasztalatokat egybegyűjtő módszertani megfigyelésekkel, tanácsokkal.

Borsa Gedeon munkásságára jellemző, hogy a mikrofilológiai problémákat ugyanolyan gondossággal kezeli és oldja meg akár másfél oldalon, mint ahogy összefoglaló tanulmányokat készít egy-egy kiadvány történetéről, egy-egy nyomda több évszázados működéséről. Másfél oldalon egy eddig ismeretlen mecénás, az 1480-ban készült esztergomi misekönyv megrendelőjének személyét tisztázza, külföldi kollegiális levélre válaszolva, egyetlen vízjelből kiindulva (*Ki volt Antonius de Hungaria, az első esztergomi misekönyv megrendelője?*). Két, különböző időben keletkezett, de egymásra épülő dolgozat foglalkozik az első szebeni nyomda történetével. Az első szebeni nyomda nemcsak önmagában bír különös jelentőséggel, hanem azért is, mert a magyar nyomdászat kezdetét számba véve, itt a harmadik, magyar nyelvterületen működő

nyomda felfedezéséről van szó. Az 1473-as *Chronica Hungarorum* Hess András budai műhelyének úttörő munkája volt. A második magyarországi nyomda – amelynek ismertetése Fitz József kezdeményezését követve Soltész Zoltánné nevéhez fűződik – az ún. Florentinus-*Confessionale* 1477 és 1480 között működött nyomdája, ahol két kiadvány jelent meg. A harmadik nyomda felfedezése Simon Zsolt érdeme („Az első szebeni nyomtatványok”, *Magyar Könyvszemle* 125 [2009]: 1–29), aki a marosvásárhelyi Teleki Téka egy tenyérnyi töredékében találta meg a két szebeni nyomdászt említő 1525-ből származó adatokat. A töredékből Borsa Gedeon – minden tisztelet megadva a felfedező elsőségének – a rá jellemző alaposággal tárja fel a ma már (vagy még) ismeretlen kiadványok előállításainak személyét, Lukas Trapoldner, Andreas Corvinus és a szebeni városi tanács kapcsolatát. Ennek a kutatómunkának a visszacsatolása történt meg 2011-ben, amikor Borsa Gedeon ismét elővette Jakó Zsigmond 1977-es tanulmányát egy beazonosítatlan nyomdászjelvényről. A két szebeni nyomdász tevékenységének ismeretében Borsa megfejtette a töredék nyomdászjelvény betűinek jelentését is (*Az első hazai nyomdászjelvény*), amely nemcsak Szében város tanácsának a lutheri tanok felé fordulásához szolgáltatott adalékkal, hanem a legrégebb fennmaradt román nyelvű nyomtatvány (1544) keletkezéséhez is adatokkal járul hozzá. A két rövid közlemény tanulsága, hogy a szívós kutatómunka olyan unikális nyomdai tevékenységről is hírt ad, amelynek termékeiből jelenleg egyetlen példány sem ismeretes.

Ugyancsak kis terjedelmű, mégis fontos adatot tisztáz a *Nyomda Budán 1578-ban?* kérdést feltevő közlemény. A kutatást

a 16. századi retrospektív bibliográfiát szerkesztő német kollégák jogos kételye indította el, amikor tudván, hogy az ország török megszállása idején nem működhetett nyomda Budán, mégis találtak egy kiadványt, amely a „gedruckt zu Offen” impresszummal jelent meg. Az 1578-as budai viharról, a villámcsapás következtében felrobbant török löportoronyról és a hatalmas pusztításról beszámoló korabeli újság valóban nem jelenhetett meg Budán, Borsa azonban – wolfenbütteli kollégája, Ulrich Kopp segítségével – feltárta, hogy a kiadványt a hitelesség látszatát keltve, hamis impresszummal, de a németországi Magdeburgban, Wilhelm Ross nyomdájában készítették. Az unikális kiadvány tartalmi érdekessége német nyelvterületen jó piaci fogadtatásra talált, a katasztrófával nürnbergi és augsburgi nyomtatvány is foglalkozik, természetesen már nem utalva a hamis nyomdahelyre.

A kitartó kutatás, a megoldatlan problémák felszínén tartása, akár évtizedekig tartó várakozás Borsa Gedeon tudományos pályája esetében nem egyszer meghozta az eredményét. Munkatársával, Perger Péterrel közösen közreadott tanulmánya *Heltai „Újtestamentum”-ának kiadása(i) vízjel nélküli papíron (1561–1562)* címmel harminc évig hozzáférhetetlenné tett kiadvány alapos vizsgálatával jutott új eredményekre. A magántulajdonban, egyetlen példányban megtalálható Heltai-féle Újszövetség a kolozsvári nyomda-és papírtörténethez ad eddig ismeretlen adalékokat.

A 15–16. századi két obszerváns ferences szerzetes, *Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveinek megjelentetői* című dolgozat, amely angolul már megjelent Borda Lajos gyűjteményének kísérőtanulmányaként, a legtöbb kiadással rendelkező

korabeli magyarországi szerzők kiadás-történeti bizonytalanságait tisztázta.

Két összefoglaló dolgozatban speciális szempontok szerint elemzi Borsa Gedeon a 15–16. századi nyomdászat történetét. A Vizkelety András germanista professzor 70. születésnapjának tiszteletére megjelent tanulmány a Magyarországon működő német nyomdászokkal foglalkozik (*Über deutsche Buchdrucker des 15. und 16. Jahrhunderts in Ungarn*). A magyarországi nyomdászat kezdete is német nyomdászhoz, Andreas Hesshez köthető, s a 16. század utolsó évtizedében (1593) működő ferences nyomda is német szakemberekkel dolgozott Vimpácban, a ma Burgenlandhoz tartozó Lajta melletti Wimpassingban. A német alapítású könyvnyomtató műhely volt az első, Magyarországon dolgozó rendi könyvkiadó, amelynek fennmaradt munkái latin és német nyelven íródtak. A sajátos történelmi helyzetű Erdély, amelyre a reformáció különböző áramlatai és a török jelenlét nyomta rá bélyegét, a könyvkiadás területén is tükrözte a korszak változásait. Borsa Gedeon *Die Konfessionalisierung im Spiegel der Siebenbürgischen Druckorte und Buchdrucker* című tanulmányában nyomon követi, miként változtak az erdélyi nyomdák és tulajdonosaik a reformáció áramlatait követve. A szász lakosságú Szeben és Brassó kizárólag az evangélikus vallás tanainak megfelelő könyveket nyomtatott, a kolozsvári nyomda Heltai Gáspár evangélikusról reformátusra váltásával könyveinek vallási tartalmát is megváltoztatta – a változás még a papírbeszerzésre is rányomta bélyegét, ezért kellett a brassói papírszállítmányok elmaradásával Kolozsvárott papírmalmot építeni. Az unitarizmus elterjedése befolyásolta a Hoffhalter Rudolf nevéhez köthető nyomda vándorlását, a török uralma pedig az unitáriusok számára

nyomtató Karádi Pál működését, akinek tevékenységéről fennmaradt példányok hiányában kevés az információ. Az, hogy a konfesszionalizáció és a török jelenléte határozta meg a 16. század erdélyi könyvnyomtatását, lényegesen megkülönbözteti Erdély könyves produkcióit a korabeli Európa könyvkiadásának fejlődésétől. A Borsa Gedeon által művelt kutatási korszaktól némileg elkanyarodik két tanulmány, amelyek a 19. század nyomdaalapítási kísérleteivel foglalkoznak. A *debreceni rézmetsző diákok nyomdája* egy amatőr próbálkozás feldolgozása mellett elsősorban a diákok Kazinczyhoz fűződő kapcsolata miatt tarthat számot az irodalomtörténészek érdeklődésére. A beszercei nyomdászat története pedig a kezdetektől egészen a 20. század közepéig nyújt rövid összefoglalást: *Zur Geschichte der Typographie in Bistritz (1813–1949)*.

A bevezetőben említett osztrák antikvakatalógus „mellékterméke” az az alapos tanulmány, amely az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzött németalföldi nyomtatványokkal foglalkozik (*Druckwerke des 16. Jahrhunderts aus den Niederlanden in der Österreichischen Nationalbibliothek*). Európa egyik legjelentősebb régikönyves gyűjteménye 42–44 000 db 16. századi nyomtatványt őriz, amelyek a nemzeti (holland, belga) bibliográfiákban már regisztrálva vannak; Borsa Gedeon munkája a hollandiai és belgiumi nemzeti bibliográfiák által még be nem azonosított nyomtatványok közül határozott meg több tucat (kb. 180), eddig a nemzetközi szakirodalom által nem regisztrált tételt.

A tanulmánykötet utolsó nagy fejezete olyan módszertani cikkeket közöl, amelyek remélhetőleg kötelező tananyagként szerepelnek a könyvtár szakosok, főleg a régikönyves speciális képzésben részt ve-

vők tanulmányai idején. Huszonöt éve írta Borsa Gedeon a *Befejeződött a 16. században német területen készült nyomtatványok első bibliográfiai áttekintésének megjelenése* című ismertetését. A korabeli technikai viszonyok akkor még csak a cédulázást (150 000 cédula) és a nyomtatott kötetek megjelenését tették lehetővé. A Bayerische Staatsbibliothek munkatársai 22 kötetben jelentették meg a mintegy 76 000 címleírást. Az azóta eltelt időben digitálisan is hozzáférhetővé vált a jelentősen kibővített bibliográfia, a VD 16 adatbázisában cca. 106 000 tétel adatai kereshetők, pedig továbbra sem tartalmazza a bibliográfia az egyleveles nyomtatványokat, térképeket és zenei felhasználásra készült kottákat. Dolgozatában Borsa Gedeon már utalt arra, hogy a német kollégák megkezdték a 17. századi retrospektív bibliográfia munkálatait. Az elmúlt közel huszonöt év alatt számítógépre kerül a VD 17 pontosan 302 291 tétele (letöltve: 2019. június 15.), a munka a berlini Staatsbibliothek – Preußischer Kulturbesitz, a Bayerische Staatsbibliothek München és a Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel bibliográfusait dicséri. Két dolgozat foglalkozik az Osztrák Nemzeti Könyvtár készülő katalógusaival. A 2001-ben megjelent ismertetés a sorozat első kötetét mutatja be, amely a nem periodikus Neue Zeitungok leírását tartalmazza az 1492 és 1705 között időszakból (rövidítése: ORBI). A bibliográfiák, katalógusok és kézikönyvek kiadásában élen járó müncheni Saur Kiadó sorozatnyitó kötete magyar vonatkozású címleírásokat is tartalmaz. Például Johannes Manlius Nyugat-Magyarországon nyomtatott kiadványa, amelynek egyikét Erhard Pöckl, Zrínyi György titkára írta Csáktornyan az 1587-es törökkel folytatott összecsapásról (RMNy 599). Ugyancsak érdekes az az

újság, amelyből kiderül, hogy az eredeti szöveg magyarul készült Nógrád ostromáról, és ezt a szöveget németre fordítva jelentették meg Bécsben (ORBI 2, 1: 302.)

A másik ismertetett osztrák katalógus a bécsi Nemzeti Könyvtár ősnymtatványgyűjteményét dolgozta fel Otto Mazal (1932–2008) munkájaként. 2005-ben Borsa Gedeon a frissen megjelent első kötetet üdvözölte a rendkívüli szakmai tehetséggel megáldott kollégától, aki sajnos világszínvonalú katalógusát már nem tudta további kötetekkel teljessé tenni. Ismertetésében Borsa Gedeon nem csupán a könyvtörténetész egyedülálló feldolgozási módszerét értékelte, hanem kiemelte azokat a tételeket, amelyek a magyar művelődéstörténet számára is nagy jelentőséggel bírnak.

Az 1801 előtti retrospektív magyar nemzeti bibliográfia a harmadik évezred küszöbén című előadásban Borsa Gedeon a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) harmadik kötetének megjelenése alkalmából összefoglalta a magyar retrospektív bibliográfia megalapításának tervétől a megvalósításig végrehajtott szakmai történeteket, összehasonlítva a külföldi, többnyire jóval nagyobb régikönyves hagyománnyal rendelkező országokkal. Kimutatta az új-

donságokat és felvázolta azokat a lehetőségeket, amelyek a digitalizáció áttörésével a feldolgozó munkát is átalakíthatják, anélkül, hogy a cédlázó kezdetek által kialakított rendszert el kellene vetni vagy meg kellene bontani. Ugyancsak a jövő feladataira épít a *Clavis typographorum regionis Carpathicae* nevű vállalkozás, amely Borsa Gedeon kezdeményezésére 2000-ben indult meg, és a Kárpát-medencében tevékenykedett nyomdászok és nyomdahelyek országoktól független adatbázisának megvalósítását tűzte ki célul. Ennek a munkának egyik alapvető szükségletei a nyomdahely- és nyomdász-meghatározás korszerű módszerei. Borsa Gedeon harminc évvel ezelőtt javasolta a számítógépes feldolgozás alapjainak kidolgozását, akkor, amikor még alig volt nagymennyiségű adatot rögzíteni tudó rendszer. A nyomdatörténet hazai doyenje már akkor megelőzte korát, s bizton állíthatjuk, hogy javaslatait, munkásságát nem haladta túl az idő vagy a technikai fejlődés. Borsa Gedeontól – jeles születésnapja alkalmából jó egészséget kívánva neki – továbbra is előremutató javaslatokat, hasznos tanácsokat várhatunk.

Németh S. Katalin